

Hafıza ve Adalet: Kısa ve Seçilmiş Tarihçe

Louis Bickford ve Debra Schultz

1. BÖLÜM

Giriş

Uluslararası insan hakları hareketi, geçmişteki şiddeti ve hak ihlallerini inceleyerek başlayan ve hala oldukça genç olan bir harekettir. 1960'larda şekillenmeye başlayan küresel hareketler gibi, bu hareketin birincil amacı da işkence, yargısız infaz ve özgürlük kısıtlamalarıyla mücadele etmektir. [1](#)

1970'lerde, insan hakları grupları ve hak ihlali mağdurları, Latin Amerika'nın Güneyinde, Arjantin ve Şili gibi ülkelerdeki acımasız diktatörlüklere son verilmesini ve demokrasinin kurulmasını talep ettiler. Otoriter rejimlerin yıkılmasının ardından, insan hakları ve demokrasi hareketleri aktivistleri, yeni bir strateji geliştirerek, geçmiş dönemde yaşanan baskı ve şiddetin sorumlularının hesap vermesine odaklanmaya başladılar. Sıkı rejimler altında gerçekleşen ve yasal olarak hayli karmaşık olan insan hakları ihlalleriyle yüzleşmek için programlar geliştirdiler.

Bu yeni yönelime, üç önemli kavramın ilham verdiği söylenebilir. İlk ikisi; adalet ve gerçek, ki bu iki kavram Arjantin'deki *Mothers of the Plaza de Mayo* gibi oluşumların temel taşları olmuştur. Üçüncüsü, hafıza ise, yapılmış olan barbarlıkların unutulmaması için toplumsal aktörlerin ısrarını ima eder. Üçü de dünyanın diğer yerlerindeki benzer yapıdaki hareketlerden ilham alırlar – 1980'lerde Almanya'da *Holocaust* sonrası dönemde yavaşca ortaya çıkan yeni bir sorgulama biçimi örneği ve Güney Amerika'nın bir bölümündeki geçmiş, şimdi ve gelecek arasında direk bağlantı kurmayı açık bir şekilde ifade eden insan hakları hareketleri gibi. *Nunca Más!* (Bir Daha Asla!) diyorlardı ve otoriter rejimler tarafından işlenen suçların tarihi sorumluluğunu talep ediyorlardı.

Filizlenen Bir Alan

Az sayıda kişi ve kurumun eski rejimlerin insan hakları ihlalleriyle yüzleşme çalışmaları yürüttüğü 1980'li yıllardan beri, geçmişle yüzleşme çalışmaları yapan kurumlar hızla artmaktadır.

Ülkelerden Örnekler:

Arjantin'deki askeri diktatörlüğün 1983 yılında sona ermesinden sonra, "kaybolan" binlerce insanın ailesi, askeri rejimin yalanlarına karşı gerçek, hafıza ve adalet çağrısı yapmaya başladılar. Başka ülkelerde de, insan hakları ve demokrasi hareketleri, geçmişteki istismarlarla yüzleşmek için küçük de olsa denemelerde bulundular. Uluslararası alanda, tartışmasız yalnızca bir rapor vardı; o da insan hakları aktivisti Juan Méndez'in 1987 yılında yazdığı ve daha sonra Americas Watch'da, geçmişte yaşanan istismarlara karşı gerçek ve adaletin yanında olduğundan bahseden rapor.²

Çeyrek asır sonra, 2008 yılında, onlarca STK, devlet kurumu, üniversite programları ve diğer kurumlar, çalışmalarında geçmişle yüzleşme meselesini merkeze aldılar ve güncel ihlallerle mücadele eden diğer kurumların bulgularına büyük katkılar sağladılar. Bu kurumlar son yıllarda ortaya çıkan aktif ve yenilikçi bazı kurumları da içermekteydi. Arjantin'de *Memoria Abierta* (Açık Bellek); Rusya'da *Memorial* (Anıt), Güney Afrika'da *Center for the Study of Violence and Reconciliation* (Şiddet ve Uzlaşma Çalışmaları Merkezi); dünyanın büyük çaplı farklı bölgelerini temsilen 10 uluslararası ofisi bulunan *International Center for Transitional Justice* (Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi); ve dünyanın dört bir yanındaki hafıza mekanlarını kapsayan bir ağ olan *International Coalition of Historic Site Museums of Conscience* (Uluslararası Tarihi Vicdan Mekanları Koalisyonu) gibi.

Geçmişle Yüzleşme: Latin Amerika Örneği

Latin Amerika'daki girişimler, özellikle de Güney bölgesi, kitlesel kıyımla mücadele etmek için birçok yaklaşıma öncü oldular. Bu süreçlerin liderleri –STK'lar, siyasi aktivistler ve devlet kurumları- çok eski bir problemi çözmek için yeni yollar denediler: Geçmiş toplumsal travmaların korkunç mirası ile nasıl başa çıkılabilir? Bu amaca yönelik yeni araçlar kullandılar (hakikat komisyonları, sözlü tarih projeleri, adli tıp antropolojisi yöntemleri) ve varolan metodolojileri geliştirdiler (Ceza mahkemeleri, tazminat programları, anayasa reformları

gibi). Bu yeni yaklaşımlar, kitlesel kısımlara "bir daha asla" demenin ilk adımları oldu. Örnek olarak, Şili'deki *Vicariate of Solidarity* (Papazlar Dayanışma Evi) 19.000 adet insan hakları ihlali vakası belgelemiş olup, bu belgeler Şili'deki hakikat komisyonu çalışmaları ve gelecekteki davalar için çok önemli olmuştur.³

Bu dönemde, Arjantin'de geçmişle yüzleşme çalışmalarının çok önemli olduğu ve küresel insan hakları hareketini tanımlamamıza yardımcı olan kurumlardan biri olan, *Center for Legal and Social Studies* (Hukuk ve Toplumsal Çalışmalar Merkezi) adlı insan hakları grubu, geçmişle yüzleşme ile ilgili çalışmalar yürütmeye başladı. 1980'li yılların ortasında, *Ford Foundation*, *American Association for the Advancement of Science* gibi uluslararası kurumlar ve *Grandmothers of the Plaza de Mayo* gibi yerel kurumlarla yakın çalışmalar yürüten kurumlar diktatörlüklerin neden olduğu yıkımlara odaklanmaya başladılar. Bu dönemde, *Grandmothers* ve kurbanların aile üyeleriyle ilgili çalışmalar yapan diğer kurumlar – bazı durumlarda demokratik hükümetlerle işbirliği yaparak, diğer durumlarda dış ses olarak- geçmişin kötü mirasıyla yüzleşmek için çalışmalar yürüttü.

Geçmişteki şiddetle yüzleşmek için Arjantin'de yapılan çalışmalar çığır açıcı olmuştur: eski askeri liderlerin cezalandırılmasını⁴ ve *Commission on the Disappeared and Politically Executed* (Kayıplar ve Siyasi Suçlular Komisyonu- İspanyolca baş harfleriyle kısaltması CONADEP olarak geçer) adlı, erken dönem hakikat komisyonlarının en önemlilerinden birinin kurulmasını sağlamışlardır. Aslında, CONADEP çalışmalarını yürütmeye başladığında CELS'in hazırladığı insan hakları ihlalleri belgelerine büyük ölçüde güveniyordu. Arjantin geçiş dönemi, kurbanlar için önemli tazminat programlarının yanı sıra, demokratik yönetim altında reformları da kapsamaktaydı. Sivil toplum içerisinde, hukuk bazlı STK'lar ve kurbanların ailelerinin örgütleri, hakikat, adalet ve hatırlanma talep ettiler. Argentine Adli Tıp Antropolojisi ekibi ise, davaları CONADEP tarafından belgelenmiş olan bireylerin kalıntılarını tespit ettiler.

Şili'de ise, demokratik geçiş 1980'li yılların sonunda başladı. Şili deneyimi, birçok açıdan Arjantin'deki geçiş döneminden farklıydı. Birincisi, Şili muhalefeti 1988'de referandumu kazanmış, müzakereler 1990'da hükümeti kurmasıyla sonuçlanmıştı. Eski askeri liderlerin yargılanmasının oldukça göz korkutucu görüldüğü bir ortamda, yeni demokratik hükümet Raúl Rettig başkanlığında resmi bir hakikat ve uzlaşma komisyonu kurmuştu. (1990-1991)

Rettig Komisyonu, 1973-1990 yılları arasında kaybolan ve siyasi nedenlerden ötürü idam edilenleri belirlemek için titiz bir yöntem izledi. Komisyon ve 2003-2004 yılları arası faaliyet

gösteren *Valech Commission on Prisonal Prisoners* (Siyasi Tutuklular için Valech Komisyonu) adlı ikinci hakikat komisyonu STK arşivlerindeki ve diktatörlük dönemindeki muhalefet hareketlerinin tasarrufunda olan dokümantasyondan oldukça yararlandı. Bu belgelerde saklı olan malumat, 2. Dünya Savaşı'nın ertesinde Japonya ve Almanya'nın tersine diktatörlük dönemindeki devlet arşivleri saklandığı veya silahlı güçler tarafından tahrip edildiği için çok önemli hale gelmişti. Komisyon üyeleri, STK'ların elindeki dokümantasyonun önemini vurguladı, bu belgeleri çalışmalarında sıklıkla kullandılar, hatta bu belgeler olmaksızın komisyonların görevlerini yerine getirmeyeceğini vurguladılar.⁵ Bu sırada, bölgedeki ilginç ve ilham verici gelişmeler, Latin Amerika'nın güney bölgesindeki gelişmeleri hem etkiliyor, hem de bu gelişmelerden etkileniyordu. Örneğin Guatemala'da, on yıldan fazla süren silahlı çatışma döneminde yaşanan kitlesel kıyım ve şiddete odaklanan iki farklı hakikat komisyonu kuruldu. Bunlardan biri, *Historical Clarification Commission* (Tarihi Aydınlatma Komisyonu- CEH), Birleşmiş Milletler onaylı resmi bir hakikat komisyonuydu (1994-1999). *Recuperation of Historical Memory Project* (Tarihsel Belleğin Geri Kazanma Projesi- REMHI) isimli diğer komisyonda ise büyük ölçüde Katolik Kilisesi ve kiliseye bağlı kurumlar etkindi (1995-1998). İkisi de Latin Amerika'nın güneyinde ortaya çıkan geçmişle yüzleşme girişimlerine önemli katkılarda bulunmuştur.

Dünyanın diğer yerlerinde o dönemde meydana gelen, Berlin Duvarı'nın yıkılması, Apartheid rejiminin sonu ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü gibi olaylar da, geçmişle yüzleşme konusundaki küresel tartışmalara katkıda bulunmuştur.

Dönüm Noktalarında İnsan Hakları Aktivizmi

Diktatörlükler sona erip yerini parlamenter sistemlere bıraktıkça, Arjantin ve Şili'deki gelişmeler, insan hakları aktivistleri ve onların küresel destekçilerini yeni zorluklarla yüzleşmeye ve yeni sorular sormaya yöneltti. Bir yandan, geçmiş rejimler tarafından işlenen suçlar çok korkunçtu ve bölgede sürdürülebilir demokrasilerin inşası için bu geçmişteki istismarların mirasıyla yasal olarak yüzleşmek çok önemliydi. Öte yandan, diktatörlükler bitmiş ve devlet aygıtları vatandaşlarını artık terörize etmiyor olsa bile, insan hakları genç demokrasiler tarafından garanti edilmiş olmaktan çok uzaktı. İnsan hakları hareketleri, yeni rejim altında da devam eden ihlallerle nasıl uğraşacaktı? İnsan hakları hareketi için en büyük zorluk, "geçiş demokrasilerinin geçmişteki otoriterliği daha iyi nasıl anlaşılabilir ve üstesinden nasıl gelinir" sorunsalıyla uğraşmaktı.⁶

Aslında, devam etmekte olan ihlallerle mücadele etmenin bir yolu da geçmişteki mirasla yüzleşmektir. Bu aynı zamanda, şeffaf, hesap verilebilirliğin ve toleransın olduğu güçlü demokrasilerin inşası için de bir anahtardır. Ayrıca, diktatörlüklerin acılı ve karmaşık mirasına da işaret etmesi açısından önemlidir. Martín Abregú'nun dediği gibi "Bir bölgedeki zorluklar genellikle gelecekle ilgiliyse, diktatörlüklerle ilgili konularla ilgili çalışmalar yürütmenin geriye bakmak olduğunu iddia ederler. Ama biz bunun yanlış olduğunu farkettilik. Derin ve kalıcı demokrasiler inşa etmek için yakın geçmişe odaklanmak, temel eksen haline gelmelidir."⁷

Toplumsal aktörlerin bu sorulara cevap aramaları, 1999 yılının Temmuz ayında Legal Defense Institute ve Latin Amerika Washington Ofisi'nin düzenlediği ve bölgeden 50 kurumun katıldığı iki günlük *What Now?* (Ya Şimdi?) toplantısı gibi etkinliklerin çekirdeğini oluşturdu.⁸

Bu konuda, Ford Vakfı'nın (Ford Foundation) Santiago ofisi, *Memory Initiative* adlı, fon bulma ve araştırma programını başlattı. Bu program ileride, birçok fonu, kurumların yönettiği projeleri ve geçmiş, şimdi ve gelecekle ilgili derinlemesine ilişkiler kuran birçok araştırmaya danışmanlık yapacaktı. Programın amacı, "diktatörlük ve devlet terörünün tekrarlamaması için toplumsal öğrenmeyi kolaylaştırmak" ve "insan hakları kültürünü oluşturmaya yardımcı olacak derslerin devamını sağlamak" idi.⁹

2003 yılında Paris merkezli UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu), çok sayıda insan hakları örgütünün arşivlerinin *Memory of the World* (Dünyanın Hafızası) Programı kapsamında miras/kültürel miras olarak belgelenmesi gerektiğini açıkladı. Şili arşivlerinin aktarımında UNESCO, "Gelecek, geçmişte olanın gizlenmesi ve affedilmesi üzerine inşa edilemez. Bu düşünce, bireyler, topluluklar ve insanlık için gereklidir. Demokrasinin ve insan haklarına saygının varlık sebebini anlamak için, diktatörlüklerin nasıl işlev gördüğünü bilmek ve hatırlamak önemlidir."¹⁰ açıklamasını yapmıştı.

Ama bu ve buna benzer belgeler, düşünüldüğünden çok daha doğrudan bir etki gösterdi. 1998 yılının Ekim ayında, eski diktator Augusto Pinochet tutuklandığında, etki çok yoğun hissedildi, yalnızca Şili'de değil, küresel olarak. Pinochet'in tutuklanması, Şili'deki insan hakları gruplarının ve arşivlerin topladığı kanıtlar olmasaydı, mümkün olamayacaktı.

Belgelerin önemine dair bir diğer örnek de A.B.D hükümetinin belgelerine odaklanan Washington merkezli bir STK olan National Security Archive'in (Milli Güvenlik Arşivi, NSA) belgeleri. NSA'nın Şili'deki darbenin 25. Yılı dolayısıyla hazırladığı çalışma, çok beklemedik ve

önemli sonuçları ortaya çıkardı. Pinochet ve baskısına dair gizli CIA, Ulusal Güvenlik Konseyi ve Savunma İstihbarat Ajansı arşivlerinin internette yayınlanmasının yıldönümünde bir Şili gazetesinde yayınlanan NSA araştırmacısı Peter Kornbluh'un makalesinin halk üzerindeki etkisi çok büyük oldu. Bu makalenin yayımlanması, dikkatleri Pinochet'in İngiltere'deki varlığına çekti. Tutuklanmasının hemen ardından, NSA'nın bu belgeleri internette çok fazla rağbet gördü ve Pinochet'in insan hakları ihlallerinin Internet kaynakları, başka gizliliği kaldırılmış kayıtlarla birlikte, büyük gazetelerin makalelerinde yer aldı.

NSA'nın bu çalışması, Clinton hükümetinin Pinochet diktatörlüğü zamanına dair daha önce görülmemiş birçok belgenin yayınlanması için çok iyi bir stratejiydi ve bu tip savunuculuk çalışmalarına ön ayak oldu. Bu belgelerin en önemlilerini, Arşiv çalışanları bizzat (Pinochet'in Şili'deki İspanyol vatandaşlarını öldürmekten suçlandığı yer olan) İspanya'daki yargıçlara, avukatlara ve kurban ailelerine delil olarak sunulmak üzere teslim ettiler.

Benzer olarak, Londra'daki ve sonra Şili'ye döndüğü zamanlarda Pinochet'in yargılama sürecinde yaygın kullanmaya başlanılmasının ilk dönemlerinde bir internet sitesi açma projesi, çok önemli bir araç haline geldi. Bu projenin adı *the Chile Information Project* (CHIP- Şili Bilgi Projesi) idi. *Chronology of Human Rights in Chile* (Şili İnsan Hakları Kronolojisi) *Sites of Memory* (Hafıza Mekanları) websitesi ise Şili'deki işkence ve tevkif mekanlarının interaktif bir haritasını içeriyordu ve *Human Rights Today* (Bugün İnsan Hakları) gibi bölümlerden oluşuyordu. CHIP projesi, çok kritik bir dönemde Şili'deki diktatörlüğe dair birçok bilgiye tüm dünyadan izleyicilerin kısa sürede ulaşmasını sağladı.

Şili'de, özellikle tarih çalışmalarıyla ilgili olmak üzere bir çok akademik araştırma projesi de yapıldı. Örneğin *The Universidad de Santiago de Chile* ve ortağı; *Education/ Communication* (ECO) (Eğitim/ İletişim) diktatörlüğün hedef gösterdiği ve o dönemde kendi tarihini nasıl anlatması gerektiğini gösterdiği Santiago bölgesindeki yerel baskıların tarihini araştırdılar. Diğer projeler ise genel olarak, tarih disiplini ve tarih, hafıza ve adalet çalışmalarının nasıl içiçe geçebileceği hakkındaydı. Örneğin, Alberto Hurtado Üniversitesi Etik Merkezi, tarihin ahlaki boyutlarına yönelik araştırmalar ve insan hakları ve demokrasi kültürünün öğretilmesi için çalışmalar yaptılar. Proje, "hakikatin inşası ve insan hakları konusunda tarihsel bilincin geliştirilmesi" fikrini toplumsal cinsiyet perspektifiyle birleştirdi ve böylece iki konuya odaklandı; "Latin Amerika'nın problemleri yakın geçmişi üzerine araştırmalar yapmak ve yazmak" ve "Kadının ve erkeğin tarihi olarak Latin Amerika'da tarih öğretimi"¹². Benzer olarak, Dr. Anne Perotin'in politik şiddet üzerine 34 büyük çalışmayı kapsayan iki dilli elektronik yayını *Historicizing the Past*

in Latin America (Latin Amerika'nın geçmişinin tarihselleştirilmesi) yayımlandı. Bu elektronik yayın, Şili'nin geçmişiyle ilgilenen tarih disiplininin gelişmesine pek çok yönde katkı sağladı.

1990'lardaki bir diğer önemli çalışma ise Sosyal Bilim Araştırma Merkezi'nin (SSRC) Latin Amerika'da kolektif bellek ve Güney bölgesindeki baskı dönemi üzerine doktora yapan öğrenciler için hazırladığı akademik eğitim programıydı. Program, Arjantin Ekonomik ve Sosyal Gelişim Enstitüsü (IDES)'den professor Elizabeth Jelin, SSRC'den Erich Hershberg, SSRC Latin Amerika Çalışmaları Ortak Komitesi Başkanı ve California Üniversitesi'nde siyasi bilimci olan Paul Drake ve Peru Çalışmaları Enstitüsü'nden Profesör Carlos Ivan Degregori tarafından yürütülmekteydi. 60 genç öğrenci, farklı üniversitelerdeki doktora programlarıyla bu programı birleştirdiler ve daha sonra geçiş dönemi adaleti ve tarihsel bellek olarak adlandırılacak bu yeni entelektüel alanın temellerini attılar.

Dr. Jelin, yola Hafıza Çalışmaları'nın Latin Amerika alanını başlatmak için çıkmadığını şakayla karışık belirtiyor: "Hafıza beni buldu... insan hakları hareketindeki aktörler bu konuda konuşmaya başladığı zaman."¹³ Programın sonucunda on üç kitap basıldı. Bu kitaplara SSRC'nin internet sitesinden ulaşılabilir. Bu kitapların Latin Amerika'daki üniversitelerin baskı döneminin kalıntılarıyla yüzleşme süreçlerine çok büyük katkıları oldu. Programdan mezun olanlar ise daha sonraki hakikat komisyonları, eğitim reformları, insan hakları örgütleri ve kamu eğitimi gibi alanlarda önemli roller üstlendiler.¹⁴

Bu dönemde geçmişi anlamaya yönelik benzer çabalar Arjantin'de de ortaya çıkıyordu. Bunun somut en güzel örneği olarak muhtemelen o dönemde yeni bir STK olan Memoria Abierta gösterilebilir. Memoria Abierta, insan hakları ihlallerinin toplumsal hafızasının kayıt altına alınabilmesi üzerine çalışmaların yanısıra, insan haklarını korumak için çalışan benzersiz bir hareket olarak da ortaya çıkmıştı. Çabaları, cezasız kalanlara dikkat çekmek, bu tip travmaların tekrarlanmasını engellemek ve otoriter geçmişin toplum tarafından daha fazla bilinmesini sağlayarak hakikat ve adalet üzerine bir vizyonun paylaşımı için daha geniş bir mutabakat oluşturmaya yöneliktir.¹⁵

Aslında, *Memoria Abierta*'nın Arjantin'de geçmişle yüzleşmek için kullandığı metodoloji ve çalışmaları - arşivleri koruma, dialog temelli kamu alanları oluşturma, "hafıza müzesi" projesinin gerçekleşmesine katkıda bulunma gibi - hafıza ve geçiş dönemi adaleti çalışmalarının gelişmesi açısından dünya çapında bir devrim niteliğindedir. Memoria Abierta, Arjantin'de ve küresel çapta birçok aktiviteye katıldı ve insan hakları ihlalleriyle ilgili

çalışırken geçmişi hatırlamanın ne kadar önemli olduğunun anlaşılmasında kilit rol oynadı. Aynı zamanda Uluslararası Bilincin Tarihsel Mekanları Müzesi Koalisyonu'nun (*International Coalition of Historic Site Museums of Conscience*) (sonra değinilecek) kurucu üyelerinden biri oldu ve bu kurum, Bangladesh, Çek Cumhuriyeti, Rusya, Senegal ve Birleşik Krallık gibi bir çok yerde bu tip mekanların gelişmesine katkı sağladı.

Referanslar

¹ Küresel insan hakları hareketinin hikâyesini, Britanya ve yabancı menşeli Anti-Slavery Society'nin (Köle Karşıtı Örgütler) 1839'larda kurulması (Bkz William Korey, *NGOs and the Universal Declaration of Human Rights*. New York: Palgrave Macmillan, 2001) ya da American Civil Liberties Union'ın (Amerikan Sivil Özgürlükler Sendikası) 1920'de kurulması (Bkz Samuel (W)walker, *In Defense of American Liberties, Second Edition: A History of the ACLU*. Chicago: Southern Illinois University Press, 1999) bağlamlarında farklı biçimlerde anlatmak mümkün. Aynı hikâyeye daha akla uygun olabilecek bir yerden başlamak için Amnesty International 'ın (Uluslararası Af Örgütü), kurucusu tarafından 1961'de yazılan bir mektupla kuruluşuna bakılabilir (Bkz Margaret E. Keck, Kathryn Sikkink, *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. New York: Cornell university Press, 1998).

² Raporun adı "Truth and Partial Justice in Argentina" idi. Juan Mendez tarafında yazıldı. Ayrıntılı bilgi Aryeh Neier tarafından 7 Mart 2008'da New York Açık Toplum Enstitüsü'nde gerçekleştirilen bir mülakat sonrasında elde edildi. Detaylı bilgi için transkripsiyonuna ulaşabilirsiniz.

³ Ford Foundation Raporu, "Forty Years in the Andean and Southern Cone" 2003, syf. 37.

⁴ Sonradan Cumhurbaşkanı Carlos Saul Menem cunta liderlerini bağısladı. Yalnız adliye mahkemesinde başarıyla yargılanmaları da azımsanacak bir durum değildi. Bkz Carlos Santiago Nino, *Radical Evil on Trial*. New Haven, Ct.: Yale University Press, 1996.

⁵ Peter Winn'in Danışmanlık Raporu: "Andean Bölgesi ve Güney Cone için Ford Foundation Historical Memory Programming (Ford Vakfı Tarihsel Bellek Programı) 30 Eylül 2007, syf. 6. sırasıyla Elizabeth Lira ve Jose Zalaquett'dan alıntılanmıştır.

⁶ Ford Foundation fonu, #980-1010, syf. 2. Fon hakkında detaylı bilgi için, lütfen doyardaki fon bölümünü inceleyin.

⁷ Martin Abregu ile gerçekleştirilen bir elektronik posta,15 Nisan 2008.

⁸ Alex Wilde, "Latin Amerika'da İnsan Hakları Kurma Sahası'ndan Yansıyanlar: bir müzakere belgesi", 29-30 Kasım 1999, syf. 2.

⁹ Alex Wilde, " Latin Amerika'da İnsan Hakları Kurma Sahası'ndan Yansıyanlar: bir müzakere belgesi", 29-30 Kasım 1999, syf. 2., fn.

¹⁰

¹¹ Ford Foundation Fonu, #990-0297. Fon hakkında detaylı bilgi için, lütfen doyardaki fon bölümünü inceleyin.

¹² Destek fonu taslağındaki belgelere Ford Foundation'ın (Ford Vakfı) arşivlerinden ulaşılabilir.

¹³ 13 Mart 2008'de, New York'ta International Center for Transitional Justice'da (Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi) Elizabeth Jelin ile yapılan görüşme, syf. 4. Bu görüşmeyle ilgili detaylı bilgi için dosyadaki transkripsiyona bakabilirsiniz.

¹⁴ Peter Winn'in Danışmanlık Raporu: "Andean Bölgesi ve Güney Cone için Ford Foundation Historical Memory Programming (Ford Vakfı Tarihsel Bellek Programı)",30 Eylül 2007, syf. 3.

¹⁵ Ford Foundation Raporu #1005-0337, syf. 2. Fon hakkında detaylı bilgi için, lütfen doyardaki fon bölümünü inceleyin.

2. BÖLÜM

Peru'da Hakikati Aramak

Peru Hakikat Komisyonu da gelişmekte olan hafıza ve adalet çalışmaları alanına çok büyük bir katkı sağlamıştır.

Sendero Luminoso ("Aydınlık Yol") Maoist rgte karşı devletin bir savaş sürdürdüğü 1980 ve 2000 yılları arasında, insan hakları grupları, devlet ve gerilla grupları tarafından işlenen insan hakları ihlallerini kayıt altına aldılar. Bu dönemin ikinci 10 yıllık döneminde, Başkan Alberto Fujimori direnişi kontrol altına aldı fakat çok büyük bir bedelle: hükümet artan bir şekilde otoriterleşiirken, birçok insan hakkı ihlaline sebep olarak. Bu dönemde, *Pro- Human Rights Association* (APRODEH), *Institute for Legal Defense* (IDL) ve *National Human Rights Coordinator* (Coordinadora) gibi birçok kuruluş, insan hakları ihlallerini belgelemek ve sorumluları hesap sorulabilir kılmak için çalıştılar.

2001'in ilk yarısında, Fujimori'nin görevi bırakmasının ardından Alejandro Toledo'nun başkanlık döneminin başlamasının arasında geçici başkan Valentin Paniagua hakikat komisyonu kurmak için harekete geçtiğinde, geçmişle yüzleşme konusunda bir fırsat doğdu. Peru'lu STK'ların önemli destekleriyle, Toledo başkan olduktan sonra bir hakikat komisyonu kuruldu.

Peru Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, 2002 yılında geçmişle yzleşiip demokratik bir gelecek inşa etme amacıyla çalışmalarına başladı. Peter Winn'in dediği gibi; "Peru Hakikat Komisyonu, hakikatleri dile getirerek başladı ama ülkenin tarihsel belleğini yeniden inşa ederek bitirdi." ¹

Çatışma Sırasında Geçmişle Yüzleşme: Kolombiya

Çatışma sırasında geçmişle yüzleşme üzerine çalışmalar yapmak birçok zorluğu da beraberinde getirir. Bu zellikle Kolombiyalıların "hafızası olmayan ülke" dedikleri kendi lkeleri, Kolombiya için doğrudur. Acımasız bir silahlı i çatışma dönemi, hem solcu gerilla güçleri hem de sağcı askeri gruplar çok uzun ve korkutucu insan hakkı ihlalleriyle doluydu. 2005 yılında silahlı grupların sialhıslandırılmasına ilişkin çok karmaşık bir kanun paketi olan (975 numaralı kanun)- Adalet ve Barış Kanunu- ıkarıldı. Bu yasa, ayrıca hükümet temsilcilerinin, insan hakları kurumlarının ve mağdurların derneklerinin olduğu özerk bir komisyon olan, Kolombiya Ulusal Tazminat ve Uzlaşım Komisyonu (CNRR) için de zemin hazırladı. Ayrıntılı bilgi için ICTJ'in [Kolombiya programı](#)'na bakabilirsiniz.

Geçmişle yüzleşme vurgusu, Kolombiya'daki popüler söyleme dahil oldu. Antropolog Maria Victoria Uribe, Kolombiya'da "barış inşasında hafıza çok önemli bir unsurdur" nk barış yalnızca

“geçmişin bilgisi üzerine inşa edilebilir” diyor. Böylece hakikat, adalet, hafıza, tazminat gibi kavramlar hızlıca toplumda tartışılır hale geldiler. Birçok ulusal ve uluslararası örgüt geçiş dönemi adalet süreçlerini ve hakikat komisyonlarının başarılarını karşılaştırmak için başka ülke deneyimlerini öğrenmek istediler. Bu, toplumun, basın ve özel üniversitelerin mağdurlara ve hakikat ve tarihsel bellek konularına karşı daha hassas davranmalarına neden oldu.

Ayrıca, insan hakları örgütlerinin geçmişteki ve devam etmekte olan insan hakları ihlallerine – cinayetler, katliamlar, kayıplar- dair hakikatlerin ortaya çıkarılması için yaptıkları baskı nedeniyle, bu kurumlar geçmişle yüzleşmenin cezasız kalanlarla mücadelenin bir parçası olduğunu giderek daha fazla anlamaya başladılar. Bu yıllarda pek çok insan hakları örgütü tanıklık toplama ve sözlü tarih projelerine odaklandı.

Sovyet Sonrası Hafıza

1989 yılında, Orta ve Doğu Avrupa’da yaklaşan değişimin tanınması döneminde, kurumun yönetim kurulu bölge için hukukun üstünlüğünü ve insan haklarına saygıyı teşvik eden yeni bir fon- geliştirme programı için onay verdi. Sovyetler Birliği’nin 1991’de dağılmasından sonra, gözlemciler Rusya’daki insan hakları sektörünün büyüyüp büyümeyeceğini ve odak noktasının ne olacağını merak ediyordu.

The International Memorial Society (Memorial), geçmişle yüzleşme konusuna odaklanan temel kurum olarak kaldı. 1992’de Andrei Sakharov tarafından kurulan Memorial, Stalinist baskı dönemindeki mağdurlarına belgelerin ve aile bireylerinin mezarlarının bulunması konusunda destek veriyor. 2005 yılında, Memorial’ın 1.300.000 mağdurdan oluşan bir veritabanı bulunuyordu.

1990 Kasım’ının il döneminde, serbest bir kurum olarak işlev görmekte olan Memorial, KGB merkezinin yakınlarındaki Lubyanka meydanına Gulag Mağdurları Anıtı’nın dikilmesine yardımcı oldu. 1991 yılında ise, Memorial Siyasi Baskı Mağdurlarının Rehabilitasyonu Kanunu’nun geçmesine katkı sağladı. 30 Ekim, Siyasi Baskı Kurbanlarını Anma Günü ilan edildi.

1996 yılında, Memorial, eski toplama kampı bölgesinin Gulag müzesine dönüştürülmesi için Perm Bölgesi Yönetimi ile işbirliği yaptı. Rusya’da bu tür binlerce kamp arasında ayakta kalan tek esir kampı olan Gulag Müzesi, *Coalition of Historic Site Museums of Conscience’ın* (Bilinç Müzesi Alanları Koalisyonu) kurucu üyelerindendir.

Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi [the Center for Strategic and International Studies (CSIS)] üyesi Sarah Mendelson, Rus insan hakları hareketinin gelecek başarılarını geçmişin bilgisine bağlamaktadır. CSIS anketlerine göre, Rusya'daki üniversite öğrencileri Stalinizm'in Rusya'ya etkisini anlamamaktadır.

Rus ortaklarla işbirliği yaparak, CSIS veri değerlendirme ve toplumsal pazarlamayı gelecekteki insan hakları aktivistleri için bir metodoloji olarak önererek tarihsel hafıza ve cinsiyet rolleri üzerine yeni bir araştırma yürütmektedir.

Güney Afrika Geçiş Dönemi

1994'de Güney Afrika apartheid'dan Nelson Mandela'nın başkanlığa geçtiğinde tüm dünyanın ilgisini çekti. Ülkede çığ etkisi yaratan Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (1995- 1998), apartheid'in mirası da kendisi kadar acımasız olsa bile yine de derin bir toplumsal dönüşüme işaret ettiği için umut vadeliyordu.

Mandela'nın seçiminden neredeyse hemen sonra, dünya topluluklarının apartheid ve anti-apartheid mücadelelerin tarihinin anlamını yansıtmaları için birçok fırsat yaratarak, bu tarihi korumak için harekete geçti. Apartheid'in en yürek sızlatan bölümlerini belgeleyen District Six (Altıncı Bölge) Müzesi, 1994 yılında Cape Town'da açıldı. 1966 yılında hükümet bu bölgeyi "beyaz alan" olarak ilan etmişti ve mahallenin siyahi 60000 sakinini Cape Flats adlı kuş uçmaz kervan geçmez bir alana taşımıştı. Daha sonra da tarihini silmek istercesine evlerini yıkmıştı. Zeminini toplumun katılımı olarak tasarlayan District Six müzesi, zorunlu yerinden edilmeyi belgeleyerek toplumu eğitmenin yanı sıra, onarıcı adalete de katkıda bulunuyor.

1961-1991 yılları arasında siyasi mahkumlar için faaliyet gösteren yüksek güvenli bir cezaevi olan Robben Island, 1999'da Dünya Mirası Sit Alanı ilan edildi. Robben Island Müzesi, adanın fiziksel olarak gösterişli bölgelerine turlar düzenlemenin yanı sıra, eski siyasi tutukluları tur rehberleri olarak eğitiyor ve kendi deneyimlerini paylaşmalarını sağlıyor. Robben Island aynı zamanda toplumların toplu kıyımlarla kültürel olarak nasıl mücadele ettiğini araştıran küresel bir araştırma projesi olan Wisconsin Üniversitesi Otoriteryanizm'in Mirası Projesi ile ortak ve 1999 yılında birçok ülkeden bilim insanları ve uygulayıcıların katıldığı proje açılış toplantısına ev sahipliği yaptı.

Robben Island Müzesi, aynı zamanda Western Cape Üniversitesi'yle ortak olarak Mayibuye Arşivlerini destekliyor. Bu geniş koleksiyon, 100.000 fotoğraf, 10.000 film ve video kaydı, 5.000 eser ve 2.000 sözlü tarih kasedinden oluşuyor.

İrkçilik karşıtı mücadelede hiçbir figür Nelson Mandela'dan daha güçlü olamamıştır. Fakat şaşırtıcı olarak, hayatına, işine, ruhuna ve vizyonuna dair bilgiler dünyaya yayılmış olsa da, hakkında kapsamlı araştırmalar hep yasaklanmıştır. Bu durum, Nelson Mandela Hafıza Müzesi'nin ortaya çıkmasıyla değişmeye başlamıştır. Mandela hakkındaki bilgi ve materyallerin erişilebilir olmasını planlayan müze, malzemeleri toplamak ve birleştirmeyi, sergiler düzenlemeyi ve arşivlere ulaşmakta zorlanan topluluklar için Web-tabanlı bir kaynak ve destek programı hazırlamayı amaçlamaktadır.

Güney Afrika Demokrasi Enstitüsü (IDASA), Güney Konisi ülkelerinden ve Doğu Avrupa'dan insan hakları aktivistlerini Güney Afrikalılarla bir araya getirmek ve geçmişle yüzleşme çalışmaları hakkında konuşma için 1990'lı yılların başında bir toplantı gerçekleştirdi. Bu güney-güney bilgi alışverişi, gelecekte kurulacak olan Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun (TRC) şekillenmesine yardımcı olacaktı. IDASA daha sonra TRC'nin nihai raporunun neredeyse bir milyon kopya olarak çoğaltılmasına ve dağıtılmasına yardımcı olacaktı.² Ocak 1989 yılında kurulan the Center for the Study of Violence and Reconciliation (CSV) (Şiddet ve Uzlaşma Çalışmaları Merkezi), güney yarımkürede şiddet ve insan hakları ihlalleri mirasıyla ilgili bilgi, deneyim ve politika üreten ilk kurumlardan biriydi. TRC'deki yargılamaları izleyen, kararların uygulanması konusunda baskı uygulayan ve TRC'nin sosyal ve politik etkilerinin analizini yapan CSV, geçmişin nasıl hatırlanacağına dair ulusal ve uluslararası tartışmalara önemli katkılarda bulunmuştur. 2002 yılında, CSV araştırma yöntemleri ve geçi dönemi adaleti üzerine uluslararası bir konferansa ev sahipliği yaptı. Geçiş dönemindeki toplumlardaki olağan ve olağandışı şiddet arasındaki süreklilik üzerine çalışmaları, geçiş dönemi adaleti ve toplumsal cinsiyet üzerine odaklanmanın önemine işaret ediyordu. CSV, ayrıca International Journal of Transitional Justice'in (Geçiş Dönemi Adaleti Dergisi) yayınlanmasına destek olmuştur.

Adalet ve hafıza çalışmalarında toplumsal cinsiyet kaygılarının dahil edilmesi, alanda büyük bir gelişmeyi temsil eder. Daha ileri bir adımı işaret eden son bir örnek, 2007'de Gay and Lesbian Archive'ın (GALA) "Hafıza Eylemde" projesi kapsamında açılan ve Afrika bağlamında eşcinsel deneyimleri belgeleyen sergidir. 2009'da düzenlenen uluslararası bir konferansta birçok Lesbien, Gey, Biseksüel ve Transseksüel arşiv arasında GALA'nın yer alıyor olması, dışlanmış grupların yürüttüğü hafıza çalışmalarının siyasi gücünün başka bir yüzünü gösteriyor.

Endonezya'da Geçmişe Odaklanmanın Aciliyeti

1998'de Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu beş ciltlik raporunu yayınlarken dünyanın başka bir köşesinde daha şiddet dolu bir geçmişle yüzleşmenin de yolu açılıyordu. Endonezyalı diktatör Suharto, 32 yıllık baskıcı yönetiminin ardından 1998'de yoğun baskılar üzerine istifa etti. Suharto'nun 1965 yılında birtakım üst düzey askerinin öldürülmesinden Endonezya Komünist Partisi'ni sorumlu tutarak başlattığı komünist avında bir milyona yakın insanın öldürüldüğü ve yine bir milyon kişinin hapse atıldığı tahmin edilmektedir. Endonezya 1975'de daha önce Portekiz kolonisi olan Doğu Timor'u işgal etti ve 24 yıl süren işgal süresince 100.000 kişi hayatını kaybetti.

Mary Zurbuchen'in dediği gibi "Yeni Düzen hükümeti kendi karşıtlarına karşı açtığı savaşta uyguladığı baskıcı rejimi meşrulaştırmak için resmi bir tarih kullanırken insanlar artık hakikatin farklı versiyonlarının, gizli kalmış insan hakları ihlallerinin ortaya çıkmasının ve farklı bakış açılarının dillendirilebilmesinin peşindeler." ³ Bunları yapabilmek için de bir çerçeveye ihtiyaçları vardı ve bazıları geçiş süreci adaleti kavramından bahsetmeye başladı. Yeni fikirler için Latin Amerika ve Güney Afrika deneyimlerini inceleyen sivil toplum kuruluşları ve yerel topluluklar, yerel tarihi gözden geçirdiler, toplu mezarlar ortaya çıkarttılar ve yozlaşmaya karşı çıktılar. Geçiş dönemi adaleti terminolojisine aşına oldukça, Endonezyalı insan hakları grupları ve diğerleri, kitaplar, gazeteler, televizyonlar ve kamusal tartışmalar aracılığıyla tarih müfredatını değiştirmek için 1965'in mirasını tartışmaya başladılar. Eski siyasi tutuklularla röportajlar yapıldı ve kamu ile paylaşıldı. Ebeveynleri baskıya uğrayan çocuklar bu hikayelerin duyulabilmesi için seslerini yükselttiler. Sanata Dharma Üniversitesi toplumsal uzlaşma, hakikat arayışı ve insan hakları çalışmaları için yeni bir program başlattı.

Her ne kadar 1965 dönemi baskılarından mağdur olanlara karşı ayrımcılık azalmış olsa da Endonezya toplumunda halen o dönemin etkilerini görmek mümkün⁴. Bu yüzden de insan hakları alanında çalışan sivil toplum kuruluşları artık çok daha fazla geçmişle yüzleşmenin yollarını aramakla meşguller ve pek çoğu da bunun için uluslararası deneyimlere bakıyor. Bu alanda çalışan kilit sivil toplum kuruluşlarının liderleri, örneğin, ICTJ'nin uluslararası burs programı dahilinde Güney Afrika Cape Town'da geçiş dönemi adaletini çalıştılar.

Her ne kadar Endonezya klasik anlamda bir hakikat komisyonu oluşturmamış olsa da Endonezyalı Kadınlar Komisyonu 1965 yılında baskılara maruz kalmış kadınların tanıklıklarını dinleyerek kadınlara karşı gerçekleştirilmiş insan hakları ihlallerini belgeleyen bir süreç başlattı. Hazırladıkları rapor Endonezya hükümeti ve devlet başkanına sunulmak üzere, aralarında devlet başkanı tarafından özür, kadın mağdurlar için sembolik maddi tazminat, hakikat arayışı ve belgeleme çabalarının sürdürülmesi ve toplu mezarların yerlerinin belirlenmesi gibi konuları da

içeren kapsamlı öneriler sunuyor. Komisyon, 1965 yılında gerçekleşmiş ihlallerinin belgelenmesi ve hakikat arayışını halihazırda devam eden kadınlara karşı şiddeti önleme çabaları ile birleştiriyor.

2002 – 2005 yılları arasında Endonezya'nın 1974 – 1999 yılları arasında Doğu Timor'u işgali ile ilgili faaliyet gösteren *Timorese Kabul, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu*, Endonezya güvenlik güçlerinin uyguladığı ağır ve sistematik insan hakları ihlallerinin söz konusu dönemde gerçekleşmiş ihlallerin çoğunluğunu oluşturduğu sonucuna vardı. Ancak maalesef komisyonun raporu geniş kitlelere ulaşmadı ve önerileri yerine getirilmedi⁵. Bununla beraber komisyonun getirdiği yeni yaklaşımlar, Liberya Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu için verilen yasama yetkisinin toplumsal cinsiyete duyarlı hükümler içermesinde de gördüğümüz gibi, daha sonraki hakikat komisyonlarını şekillendirdi.

Detaylar için, ICTJ'in [Endonezya programına](#) bakabilirsiniz.

Güney- Güney Bilgi Alışverişi, Küresel İletişim Ağları ve Uluslararası STK'lar

Güney- Güney bilgi alışverişinin geçmiş kısımlar üzerine çalışan pek çok girişimi bulunmaktadır. Şili insan hakları avukatı ve insan hakları savunucusu José Zalaquett hakikat komisyonları deneyimi sayesinde kazanılan anlayışın bölgeye katkılarını şu şekilde anlatıyor:

"Güney-Güney bilgi alışverişi inanılmaz boyutlarda. Şili, geçiş dönemi zamanında Uruguay ve Arjantin'de yapılan ve yapılmayanlardan çok şey öğrenmişti. Güney Afrika'lılar da Şili ve Arjantin'deki deneyimlerden faydalandı. Perulular da sonra Güney Afrikalılardan..."⁶

1987 ve 1988 yıllarında yeni kurulmuş olan Arjantin Adli Tıp Antropoloji grubu (Argentine Forensic Anthropology Team) Arjantin'de diktatörlük dönemindeki kayıplara odaklandılar ve delil toplamak için savcılarla ve mağdur yakınlarıyla işbirliği yaparak saygılı ve uygun bir cenaze töreni yapılması için çalışmalar yürüttüler. Son 20 yılda çok sayıda ödül kazanmış olan grup, birçok yerde hakikat komisyonları ve hakikati araştırma girişimleriyle birlikte çalışma daveti aldı. Grup, mağdur yakınlarına kayıplarının akibetiyle ilgili bilgi verilmesi konusunda çok yardımcı oldu ve aynı zamanda suçluların yargılanması için yargı sürecinin başlamasına da büyük oranda katkılar sağladı.

Geçiş Dönemi Adaleti

Geçmişle yüzleşmek için kullanılan küreselleşme yöntemleri, suçluların mahkemelerde yargılanması için birtakım yasal ve ahlaki sorulara neden olmuştur. Aspen Institute'ün (Aspen Enstitüsü), "Devlet Suçları: Ceza ya da Af"⁷ adıyla düzenlenen konferansında, mahkemelerde insan haklarını ihlal edenlerin yargılanması gibi son derece etkili bir çalışma şekli başlatılmasına katkıda bulundu. Bir incelemeye göre "geçiş dönemi adaleti" terimi ilk kez bu konferansta sözlüklere girdi. Bu toplantı "son dönemde yapılan mahkemelerin ahlaki, siyasal ve yasal yansımalarının, soruşturma komisyonları ve tasfiyelerin çözümlenmesi yönünde, hem önceki yönetimlerin sistematik insan hakları ihlallerinden sorumlu tutulması hem de demokrasiye geçişi geliştirecek diğer önlemlerin alınmasını hedeflemekteydi."

⁸ Lawrence Weschler, The New Yorker'da, "tekrar ve tekrar", "Aspen Institute (Aspen Enstitüsü) konferansında temsil edilen ülkelerden Uganda, Arjantin, Güney Kore, Şili, Güney Afrika, Brezilya, Filipinler, Uruguay, Guatemala ve Haiti ile, konferansta temsil edilmeyen Sovyetler Birliği, Polonya, Çekoslovakya ve Çin gibi ülkelerin, diktatörlükten demokratik bir yönetime geçiş sürecinde benzeri sorularla karşılaştıklarını –esasındaysa temel sorunun işlerindeki sabık işkencecilerle ne yapacakları olduğunu" yazıyordu. ⁹ 1995-1998 arasındaki dönem, bu hareketin küreselleşmesi açısından özellikle önemliydi. Öncelikle 1995'te başlayan Güney Afrika Hakikat Komisyonu, toplumların geçmişle nasıl yüzleşebilecekleri noktasında, dünya çapında büyük bir ilgi topladı.

Sanıkların (bazı durumlarda af karşılığında) katılması için yarattığı özendirme tedbirleriyle TRC'nin oluşturduğu yöntem eşsiz ve ilham vericiydi. Aynı zamanda uzlaşmaya yapılan vurgu, global politik sözlüğe yenice yapılan göze çarpan eklemeye daha fazla önem vermekteydi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, 1998'de eski diktatör Augusto Pinochet Londra'da tutuklandı, bu olay evrensel yargı yetkisinin pratiklerine dair global tartışmaları harekete geçirdi ve Pinochet'nin işlediği suçlardan ötürü İngiltere veya İspanya'da mı yargılanması gerektiği veya Şili'ye mi gönderilmesi gerektiği tartışıldı. And Bölgesi ve Güney Konisi ülkelerinin katkıları daha önce dile getirilmişti.

1990'ların sonuna doğru, geçmişle yeni bir hesaplaşma paradigması oluşmakta olduğu su yüzüne çıkmaya başlıyordu. Bu fenomeni anlamak için, karşılaştırmalı bir çalışmanın yapılması –hem bölgeler içerisinde hem de bölgeler arasında- önemliydi. Wisconsin Üniversitesi merkezli ve kurumun "Crossing Borders" (Sınırları Aşmak) programı tarafından desteklenen üç yıllık "Legacies of Authoritarianism Project" (Otoriterizmin Mirasları Projesi), Arjantin, Güney Afrika, Peru, Filipinler, Sırbistan, Tayland ve Amerika Birleşik Devletleri gibi farklı bölgelerden gelen araştırma

gruplarındaki üyeleri, sanat ve kültür alanlarının geçmiş mezalimlerin miraslarına hitaben nasıl bir araç olarak kullanılmakta olduğunun yöntemlerini tartışmaları için biraraya getirdi. (10) Geçmişteki insan hakları ihlali ve zulümlerini ele alan hareket artık globaldi. Arjantin, Şili ve Uruguay'da ve başka yerlerde otoriter rejimlerin değişimi aşamasında insan hakları örgütleri tarafından gerçekleştirilen çalışmalar ve aynı zamanda örgütler tarafından And Bölgesi ve Güney Konisi ülkelerinde oluşturulan "Historical Memory Initiative" (Tarihsel Hafıza İnisiyatifi) gibi çabalar, böyle bir hareket için zemin hazırlamıştı. Dünyanın her bir yanında hakikat komisyonlarına olan ilgi önemli ölçüde artıyordu.

Bu, Pinochet'nin tutuklanmasına olan ilgiyle birleştiğinde, geçmişteki zulümlerle yüzleşmeyi merkezine alan insan hakları savunmasına dair heyecan yarattı. Geçmiş ve tarihe odaklanarak gelecekte yaşanabilecek ihlalleri önlemeye dair, süreklilik arz edecek küresel bir eylem alanının temeli atılmıştı.

Öyle görünüyordu ki, geçmişteki insan hakları ihlallerine ilişkin faaliyetler – hafıza, tazminatlar, geçiş dönemi adaleti olarak nasıl çerçevelendirildiği önemli değil- günbegün artacaktı. Geçmişle yüzleşme gibi geniş bir konunun küçük bir bölümüne dair olan geçiş dönemi adaleti, uluslararası hukuk devletlerinin zulümler sonrası oluşturulmuş yasal yükümlülüklerine sesleniyordu. Buna bağlı olarak, geçiş dönemi adaleti temel olarak devletin ve politik kurumların rolüne ve kamu düzeninin oluşumuna odaklandı. Yaygın olarak kabul gören tanım, halef devletlerin uluslararası hukuk kapsamında, siyasete tercüme edilmesi gereken dört tür yükümlülüklerinin olmasını tavsiye etti. Bunlar (1) geçmişte neler olduğuna dair hakikati bulma ve söyleme yükümlülüğü (2) sanıkları kovuşturma ve cezalandırma yükümlülüğü; (3) mağdurlar için tazminat/özür programları geliştirme yükümlülüğü; (4) esas olarak, sorumlu devlet kurumlarını tanımlayarak ve yeniden düzenleyerek, suçların tekrarlanmayacağına dair garanti sağlayan önlemler alma yükümlülüğüdür.

Referanslar

¹ Peter Winn'in Danışmanlık Raporu: "Andean Bölgesi ve Güney Cone için Ford Foundation Historical Memory Programming (Ford Vakfı Tarihsel Bellek Programı), 30 Eylül 2007, syf. 7.

² William Korey, Taking on the World's Repressive Regimes: The Ford Foundation's International Human Rights Policies and Practices. New York: Palgrave McMillan, 2007, 262.

³ Bkz Ford Foundation'ın (Ford Vakfı) 1000-2048 numaralı destek fonu, bilhassa Mary Zurbuchen'in RFG/FAP belgesi (31 Agustos 2008). Bu destek fonuyla ilgili detaylı bilgi için, lütfen dosyadaki fon bölümünü inceleyin.

⁴ 12 Mart 2008'de, New York'ta International Center for Transitional Justice'da (Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi) Mary Zurbuchen ile yapılan görüşme. Bu görüşmeyle ilgili detaylı bilgi için dosyadaki transkripsiyona bakabilirsiniz.

⁵ Priscilla Hayner, *Unspeakable Truths, Confronting State Terror and Atrocity*. New York: Routledge, 2001, Afterword.

⁶ "Confronting the Truth: Truth Commissions and Societies in Transition," belgeselinden alıntılanmıştır, Steve York ve Neil J. Kritz, Temmuz 2007.

⁷ Ford Foundation Fon dosyası #885-0148. Detaylı bilgi için dosyadaki transkripsiyona bakabilirsiniz.

⁸ Paige Arthur "How 'Transitions' Reshaped Human Rights: A conceptual History of Transitional Justice," ICTJ", 2008, syf. 1.

⁹ Paige Arthur, "How 'Transitions' Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice," ICTJ", 2008, syf 1.

¹⁰ Ksenija Bilbija, Jo Ellen Fair, Cynthia E. Milton, and Leigh Payne, *The Art of Truth-Telling About Authoritarian Rule*. Madison: The University of Wisconsin Press, 2005

3.BÖLÜM

Yeni Uluslararası Sivil Toplum Örgütlerinin Ortaya Çıkışı

2001 yılının Mart ayında, bu istekler doğrultusunda, Alex Boraine, Güney Afrika TRC'den Paul van Zyl ve bağımsız araştırmacı Priscilla Hayner tarafından dünya çapında etkili araştırmalar geliştirilerek uluslararası iyi örnekler oluşturacak Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (ICTJ)

kuruldu. Teknik asistan ihtiyacı konusunda, ICTJ hem global ulaşım ağlarını, hem de geçmiş irdelerken, yaratıcı düşünme gerektiren herhangi bir durum için birinci sınıf uzmanları bir araya getirme imkanına sahiptir. ICTJ kapasite geliştirme felsefesine sadıktır. ICTJ'nin kuruluşundaki amaç, tüketmek değil, alanı güçlendirmektir. Bu bağlamda, ICTJ, varolan bir girişimi, geçmiş irdelerken, ulaşım ağları, kapasite geliştirme, varolanlar arasında çift taraflı değişimin yanı sıra, geleceğe ilişkin olarak ise, uzmanları ile birlikte, katalitik bir girişim olarak değerlendirilmiştir.

ICTJ henüz filizlenmekte olan bir alana odaklanmıştır: resmi hakikat komisyonları kurulması, tazminat politikalarının geliştirilmesi ve eğer mümkünse, yerel mahkemelerde, gerektiğinde ise uluslararası yargı sahalalarında uygulanmış olan geçmiş diktatörlerinin ve savaş beylerinin ceza usulündeki uygulamaları gibi yollarla, kamu düzeninin biçimlendirilmesi. Bu konuyla ilgili olarak, 15 ülkeden daha çoğunda işleyen, ve yukarıdaki alanların her birine ilişkin olarak programlar geliştirilmiştir. 2008'e gelindiğinde, bu rakam, iki katından daha da fazlasına ulaşmıştır. ICTJ, asıl odak noktası olan devletlerin yasal ödevlerinin yanı sıra, anma törenleri, müze programları gibi sosyal hafızaya odaklanan programlar da geliştirmiştir.

Aynı zamanda, yine Ford Vakfı'nın Kültür ve Sanat Programı desteğiyle başka bir küresel oluşum daha tesis edildi. 1999'dan başlayarak, *the Lower East Side Tenement Müzesi*, "Vicdan Mekanları" isimli müzelerde tarihi yeniden yorumlayan, diyalog ortamına imkan veren toplantılar düzenledi.² 1999 ve 2004 yılları arasında, *uluslararası bilincin tarihi müzeleri koalisyonu*, *District Six* (6. Bölge), *Liberation Savaş Müzesi* (Bangladeş), *Gulag Müzesi* ve *Japon Amerikan Ulusal Müzesi* de dahil olmak üzere, tüm dünyadan milyonlarca potansiyel üyenin dikkatini çekmiştir.

2008 yılında, koalisyon, daha çok üyeyi bünyesine toplayarak ve daha çok organizasyon gerçekleştirerek, hem çap, hem güç olarak daha da gelişmiştir. 2007'nin haziran ayında, ICTJ ve Latin Amerika Sosyal Bilimler Fakültesi birlikte çalışmışlar ve demokrasi ve anıtlştırma hakkındaki ilk küresel konferansı organize etmişlerdir. Santiago'da yapılan bu organizasyon, tüm dünyadan bilim adamları ve pratisyenleri bir araya getirerek, tarih, hafıza, aleni sanat arasındaki ilişkiler, sabit ve uzun süreli demokrasilerin bilinç konumu, anılandırma süreçleri gibi konuları tartışma olanağı bulmuşlardır.

Konferansın yayınına [buradan](#) ulaşabilirsiniz.

Etkiyi Değerlendirmek

1983 ve 2008 yılları arasında, geçmişle ilgilenme birkaç bağlamda (en dikkat çekici örnekler Arjantin, Uruguay ve daha sonra Şili'dir) ortaya çıkan gelişmemiş ve plansız bir takım stratejilerden, deneyim birikimi ve dünyanın her bölgesinden gelen karşılaştırmalı bilgi sayesinde daha zengin, kapsayıcı ve çok katmanlı, birbirleriyle örtüşen faaliyet alanlarına dönüşmekteydi.

"Geçmişte yaşanan istismarların miraslarıyla ilgilenmek her zaman acı vericidir. Aynı zamanda tehlikelidir, çünkü çoğunlukla cezasız kalan ve unutmaya meyilli güçler halen kaydadeğer iktidarlarını ustalıklarla kullanmaktalar ve hakikat ve adalet yolunda engeller çıkarmaya kararlılar. Böyle kilit anlarda, hafızayı korumak için tasarlanmış inisiyatifler görünüşte aşılabilir bariyerlerin üstesinden gelmek için gerekli enerji ve güdüyü sağlarlar."

Juan Méndez, ICTJ

Geçmişle yüzleşmek insan hakları savunmasında önemli yeni bir yönü temsil eder ve hareket içerisinde sarsılmaz, sürdürülebilir ve tüm dünyada barışçı demokrasileri temsil eder. Yukarıda tarif edilen eylemleri araştırarak, bu çalışmalarda yer alan kendini işine adanmış aktivistlerin ve en iyi örgütlenmelerin birçok ülkedeki insan hakları kültürünü ve demokratik kurumları güçlendirmeye yardım etmiş olabileceği yöntemlere dair bazı muhtemel sonuçlar çıkarmak mümkün.

Sonuç olarak, bu makale post-otoriter demokrasilerin çeşitli şekillerde kendi sorunlu tarihleriyle ilgilenmelerinden güç kazanmakta olduğunu belirtmektedir. Bu ülkeler, "tarihsel hafıza," "geçiş dönemi adaleti," "geçmiş insan hakları istismarlarına dair hesap verme sorumluluğu," "kutlama," "hakikati söyleme," "mağdurlar için tazminat," "vicdanın harekete geçtiği alanlar" ve "geçmişle yüzleşme" gibi çeşitli başlıklar kapsamında olan ulusal vicdan-muhasebesi eylemleriyle uğraşırken 20 yıldan fazla bir süre harcadılar. Bu örtüşen yaklaşımlar son zamanlarda, çatışma sonrası ortamlar (Liberya ve Sierra Leone gibi) ve hatta süregelen çatışmalar (Kolombiya ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde olduğu gibi) gibi bir çok bağlama uyarlandı.

Etkiyi ölçmenin bir yolu alanın topyekün büyümesine ve nasıl finanse edildiğine bakmayı gerektirir. Bu bağlamda, geçmişle yüzleşmek çerçevesinde oluşturulan faaliyetlerin fonlanmasının son on yılda çok fazla artmakta olduğu açıktır. Bir tek buna baktığımızda, artan fonlama pek bir şey açığa çıkarmaz, fakat daha sonra tartışılacak olan etkiyi değerlendirmenin diğer yollarıyla bağlantılı olarak, hesap sorulabilirliği destekleme, çatışmaları engelleme, barışı sağlamlaştırma ve

ana nedenlere dair düşünceleri oluşturma yöntemi olarak, geçmişle yüzleşmenin global toplulukların hayalgücünü ele geçirdiği duygusunu güçlendirir.

Ford Vakfı daha önceleri bu faaliyetlere yatırım yaparak net bir liderlik rolüne sahipken, fon kaynaklarındaki daha çok son zamanlardaki çeşitlenme hafıza ve adalet arasındaki bağlara olan ilginin yaygınlaştığını doğrulamaktadır. Tarihsel hafıza, geçiş dönemi adaleti ve geçmişle yüzleşmeyle ilgili programlar için fonlama olanakları son zamanlarda büyük ölçüde artmaktadır. Oldukça ihtiyatlı bir tahminle, sadece A.B.D özel kurumları, 2003'ten 2007'ye kadar ilgili alanlara aşağı yukarı 93 milyon dolar yatırım yapmıştır.⁴ Muhtelif alanlar için başlıca bağışçılar bugün hükümetin dışişleri bakanlıkları veya yardım şirketleridir, örneğin Kanada, Japonya, Luksemburg, Hollanda, Norveç ve İspanya hükümetleri; İngiliz Dış İşleri Bakanlığı (UK)'nın Adalet ve Hukukun Üstünlüğü Departmanı veya İsveç Dış İlişkiler Bakanlığı'nın İnsancıl Siyaset ve Çatışma Sorunları gibi uzmanlaşmış merkezleri; MacArthur, Charles Stewart Mott, Rockefeller Brothers, Rockefeller, Carnegie Corp, Henry M. Jackson, Oak, Açık Toplum Enstitüsü, Samuel Rubin Foundation gibi özel vakıflar; Goldman Sachs ve Allstate gibi kurumsal vakıflar; Henrich Böll Vakfı ve A.B.D Barış Enstitüsü gibi diğer organizasyonlar.⁵

Latin Amerika'da ve özellikle Arjantin'de bu hareketin kökleri, daha öncede tartışıldığı gibi, başlangıçtaki ilhamını mağdurlarının ve vatandaşların diktatörlerin kötü eylemlerinin bedelini ödememelerine izin vermeyeceği gerçeğine dayanmaktadır. Bu hareketler otoriter yöneticilerin ve askeri cuntaların sorumlu oldukları korkunç suçların tanınmadan tarihe geçmelerine izin vermeyi redetmişlerdir. Çok farklı yaklaşımlar kullanarak, sessizliğe, yalanlara, neler olduğuna dair kolektif hafızaya hükmeden unutuşa izin vermeyi reddetmişlerdir.

Bu hareketler, onların ülkelerindeki ve global olarak geçmişe dair söylemi değiştirmekteydi ve geçmiş ve gelecek arasındaki ilişkiye dair tartışmaları yeniden çerçeveselendirmekteydiler. Kanadalı filozof Michael Ignatieff hakikat komisyonlarının amacının "müsaade edilen yalanlar yelpazesini sınırlamak" olduğunu ve aynı zamanda bu hareketlerin, en azından, bu arzuya ulaşmayı amaçladıklarını belirtmişti. Böyle yaparak, sanıkların kovuşturulmasına, önemli kurumsal reformlara (yargı reformu veya anayasal reform gibi, aynı zamanda güvenlik sektörü reformları gibi), anlamlı mağdur-odaklı tazminat programlarının hazırlanmasına ve bu suçların tekrar meydana gelmemesi için engelleyici önlemler oluşturulmasına izin verecek durumları yaratmakta yardımcı oldular. Dahası, geçmişe duyulan özlemin, önceki rejimlerin tahakkümüne ve keyfi hükümlerine dair inkarı zor hakikatler ve çelişkiler tarafından gölgelenmeden gelecekte su yüzüne çıkmasını güçleştirdiler. Bu bağlamda geçmişe duyulan özlem, diktatörlük

zamanlarından kalma, hukuki düzene dayalı bir geçmişin parçalı, kurmaca ve duygu yüklü hatıralarına tekabül etmektedir.

Açık Toplum Enstitüsü başkanı, Aryeh Neier geçmişle yüzleşmeye odaklı 25 yıllık faaliyetlerinin etkisinin çok büyük bir fark yarattığını belirtiyor. Bu "son derece önemlidir," diye açıklıyor, çünkü "bazı yerlere gidersiniz ve bir anda anlayıverirsiniz ki, geçmişe seslenmek aslında geleceğe seslenmenin bir parçasıdır, birbirinden ayrılamazlar. Alman filozof Karl Jaspers II. Dünya Savaşından sonra ahlaki sorumluluğu ve diğer tarz sorumlulukları onaylamanın ileri gitmekte olanın inşası sürecinin bir parçası" olduğunu ileri sürmüştür. Neier "daha açık bir toplumu inşa ederken en önemli kısım geçmişte olanı kabullenmek ve ona bir şekilde seslenmektir."⁶ diye devam ediyor.

Geçmiş, şimdi ve gelecek arasında başlıca bağları kurmak bu hareketin tartışmasız en etkili yanıdır. Mağdurların, sivil toplum örgütleri uzmanlarının ve insan hakları liderlerinin deneyimlerinden yararlanarak, bu hareketler post-otoriter ve çatışma sonrası ortamlarda ve başka bağlamlarda sarsılmaz ve barışçı demokrasileri genişletmek için öfkeyi, acıyı, kızgınlığı ve hayal kırıklığını daha somut bir eyleme dönüştürmüşlerdir. Geçmiş zulümlerle yüzleşen bir hareket her zaman geçmişle olduğu kadar gelecekle de ilgilidir. Aslında bu içten içe, daha iyi bir gelecek inşa edebilmek için geçmişin hata ve tecavüzlerinden bir şeyler öğrenmeyi amaçlayan ilerici bir harekettir. Aşağıdaki açıklamalar, 1983'ten beri bir etki yaratmış geçmişle yüzleşme çabalarının yöntemlerinden, kesinlikle hepsi olmamakla birlikte, bazılarıdır:

Geçmişten Öğrendiğimizi Talep Ederek

Geçmişle yüzleşme hareketinin temeli bizim tarihten öğrendiğimiz fikrine dayanır. Bu yüzden de farklı yaklaşımlarla geçmişte yaşananlar konusundaki hakikatleri ortaya çıkarmaya öncelik verilir. Bu yaklaşımlar mahkeme ve hakikat komisyonları, müfredat reformları, hakikat komisyonlarının raporlarının yaygınlaştırılması, mahkemeler ve hesap verme ile ilgili programlar, eski işkence mekanlarının eğitim amaçlı kullanılacak yerlere dönüştürülmesi ve bu suçların tekrar etmemesi fikrini geliştirecek ve geçmişi anlatacak katılımcı sergilerin hazırlanması gibi yaklaşımları içermektedir.

Toplumsal ve Siyasi Uzlaşım Tartışmalarını Derinleştirerek

Uzlaşma, iyileşme ve hesap verilebilirlik arasındaki karmaşık ilişkilere zemin hazırlamak, uzlaşmanın geçmişle yüzleşme yerine bazen “unutmak” anlamına geldiği durumlara sebebiyet verebilir. Bu konuya Güney Afrika’dan daha iyi bir örnek gösterilemez: “Uzlaşma”nın en yaygın kullanıldığı ve en çok tartışıldığı yerlerden biriydi. Terim gittikçe daha çok hakikat komisyonlarının - birçoğu hakikat ve uzlaşma komisyonu olarak geçer (Peru, Sierra Leone, Liberya gibi) - başlığında kullanıldı ve birçok farklı bağlamda çelişkiliydi. Her durumda söylenebilir ki, terim birçok bağlamda tartışılmış ve hatırlama, unutma, hesap verme, sessizlik, adalet, hakikat, tazminat ve bunun gibi birçok role bürünmüş, kendi içindeki tüm çelişkinin pozitif katkıları olmuştur.

Şiddetin Cinsiyet Ayrımcılığı Yaptığına İşaret Ederek

Sistemik şiddetle malul tarihi dönemlere baktığımızda - örneğin Uruguay’daki diktatörlük dönemi, Endonezya’da Suharto dönemindeki toplu kıyım, Güney Afrika’daki Apartheid dönemi- geçmişle yüzleşme hareketi şiddetin ve ihlalin bazı modelleri olduğunu belirleyebilir. Bu modellerden en belirgin olan şiddetin cinsiyetçi yapısıdır: kadınlar ve erkekler şiddete farklı şekillerde maruz kalmakta ve deneyimlerini sonrasında farklı tanımlamaktadırlar. Buna bir örnek olarak Güney Afrika Hakikat Komisyonu’ndan önce ortaya çıkan ikonik “mağdur” anne verilebilir. Anne, kendi travmatik deneyimi yerine oğluna uygulanan şiddetten bahsetmektedir. Bir başka önemli boyut ise, kadınların çatışma döneminde olduğu kadar, çatışma sonrası ve önceki dönemde de şiddet görmekte olduğudur.

Mağdurlara Kulak Vererek

Tarih boyunca, toplu kıyıma maruz kalan kişiler ve aileleri genellikle sessiz kalmıştır. Geçmişle yüzleşme çalışmaları, hakikat komisyonları, mahkemeler, sözlü tarih projeleri, dökümantasyon ve yaygınlaştırma projeleri, anıtların ve bellek mekanlarının kurulması, diğer resmi ve gayri resmi hakikati aktarma çabaları gibi girişimlerle mağdurların sesinin duyulması ve tanınması için de bir fırsat yaratmaktadır. Ariel Dorfman’ın dediği gibi; “Eğer bir mağdurun sesi duyulmuyorsa, eğer hikayesi topluma yayılmadıysa, toplum tarafından kabul edilmediyse, bu bazı açılardan kıyımın kendisinden daha büyük bir ceza anlamına gelir.”²

Mağdurları Hakları İhlal Edilen Vatandaşlar Olarak Kabul Ederek

Mağdurları toplum olarak kabul etmek, travmalarını tanıyan ve iyileşmeleri için gereken programları yaygınlaştırmak, onlara hikayelerini anlatacakları ve hem vatandaşların hem de liderlerin dinleyebileceği bir alan açmak,... bunlar toleransın ve demokratik toplumun inşasının gerekli bir bileşenini oluşturur.

Mağdurları toplumsal kabulü, travmalarını tanıyan ve iyileşmelerini sağlayacak anlamlı programlar hazırlamak (örneğin büyük tazminat programları gibi) ve hikayelerini hem liderlere hem de topluma anlatabilecekleri toplumsal alanların oluşturulması (hakikat komisyonları gibi) gibi geçmişle yüzleşme çalışmaları, mağdurları görülmeye ve duyulmaya hakları olan "tam" vatandaşlar haline getirir. Bu gibi bir tanınma, toleransın ve demokratik toplum inşasının temel bileşenidir.⁸ Mağdurların ve deneyimlerinin toplumun bir parçası haline gelmesi gelecekte çeşitliliğe ve farklılıklara toleransa olan isteği arttırır. Bu yüzden, mağdurların tanınması ayrımcılık ve dışlanma gibi problemlerle uğraşan modern toplumlar için yapıcı değer taşır.

Suç, Kusur ve Suç Ortaklığı Konularında Sorular Sorarak

Geçmişle yüzleşme mücadelesi kimin suçlu olduğu gibi birçok karmaşık soruyu da beraberinde getirir. Suçluların mutlaka hesap vermesi gerektiğinden bahsederken, direk olarak sorumlu olup olmadıkları ya da suç ve suç ortaklığının karmaşıklığı içerisine daha derin sorunlar ortaya çıkabilir. Ayrıca, her sorumlu kişiyi mantıken ve finansal olarak cezalandırmak mümkün olamamaktadır, dolayısıyla bazı suçlular resmi yargı süreçlerinde dokunulmaz kalmaktadır.

Suçluların Geçmişte İşledikleri Suçlardan Sorumlu Tutulması Konusunda Baskı Yaparak

Bireylerin mahkemede ve toplumun önünde insan hakları ihlalleri ve toplu kıyımlardan sorumlu aczedilmesinin yanında, genel anlamıyla insan hakları hareketlerinin (hususî olarak geçmişle yüzleşmeyle ilgili çalışmalar yürütenlerin), en sorumlu kişilerin - unutulmuş veya onlarca yıl önce yaşanmış olsa dahi - yine de mahkemede yargılanması konusunda baskı oluşturması gerekmektedir. Geçmişteki ihlallerin hesabının sorulması için yapılan bu ısrar, bu tip ihlallerin gelecekte yaşanmasını da engellemeye katkıda bulunur.

Devletin Vatandaşlarını Korumakla Yükümlü Olduğu Konusunda Baskı Yaparak

Resmî, gayriresmî komisyonlar ve adli yargılamalar yoluyla hakikati anlatmanın, devletin "vatandaşlarını korumakla hükümlü olduğu" hususuna dayandırıldığını - Şili Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun belirttiği gibi - ve bu nedenle kendi birimleri tarafından işlenen suçlardan da

devletin sorumlu tutulması gerektiği belirtilir. Şili Komisyonu: " Siyasi nedenlerden ötürü işlenen terör ve yasadışı faaliyetlerin devlet tarafından işlenen insan hakları ihlallerini haklı göstermek amacıyla kullanılamayacağı ve devletin elindeki güçleri insanların haklarının ihlali için kullanamayacağı mutlaka vurgulanmaktadır."

Devletlerin Dünya Tarafından Tanınmasında Bir Gereklilik Olarak Geçmişle Yüzleşme

Geçmişle yüzleşme mücadelesi "kötü deneyimlerin örtbas edilmesini utanç verici bir hale getirmeye" yardımcı olmuştur.⁹ Bu durumun sonuçlarından biri uluslararası alanda tanınır olabilmek için geçmişle yüzleşmeyi kabul eden büyük ülkelerdir. Japonya ve Almanya'yı karşılaştırırken, Açık Toplum Enstitüsü Başkanı Aryeh Neier şöyle diyor: " Sanıyorum şöyle bir genel yargı var; Almanya geçmişle yüzleşerek kendini dönüştürdü, fakat Japonya'nın bunu yapmaması birçok Asya ülkesinde Japonya'ya duyulan kını doğurdu." Çin, Rusya ve Amerika gibi büyük ülkeler bunun gerekliliğini rutin olarak reddederken, daha güçsüz ülkeler, Avrupa Birliği'ne girmek isteyen ülkeler de dahil olmak üzere, kendi yakın geçmişlerindeki şiddet dönemleriyle yüzleşme çabasında olduklarını kanıtlama çabasındalar.

Geçmiş Rejimlerde Hak İhlali Yapan Devlet Kurumlarını Tespit Etmek ve Dönüştürmek

Geçmişle yüzleşme hareketini taşıyan prensiplerden biri de "tekrarlanmama garantisi"ni geliştirmektir. Bu amaca ulaşmanın en temiz yolu, caydırıcılığın yanında, suçlu kurumları – devlet güvenlik güçleri, polis, adliye, istihbarat servisleri ve diğer kurumlar – tespit etmek ve bu kurumların demokratik, şeffaf ve fonksiyonel hale gelmeleri için çalışmaktır. Güvenlik incelemeleri tekniklerini kullanmak, sivil denetleme birlikleri kurmak veya kurumları tamamen tekrar düzenlemek, bu amaca ulaşma yollarından bazılarıdır.

Şiddet Sonrası Devletin Hükümlülüklerini Uluslararası Hukuk Alanında Belirlemek

Geçmişle yüzleşme hareketi, *Inter- American Commission* ve *Inter- American Court* gibi (Inter- Amerikan Komisyon ve Mahkemesi) pek çok kuruluş tarafından önemli hukuk sistemlerinin geliştirilmesine sebep oldu. Yasal girişimlerin tanımladığı devlet sorumlulukları, geçmiş kıyımlarla yüzleşme tanımının merkezinde yer aldı. Örneğin, 1988'deki Velásquez-Rodríguez v. Honduras Inter- American mahkemesinde, yargıçlar çok netti; "İnsan hakları ihlallerini engellemek ve kendi aygıtlarını bu tip suçların yargılanması, sorumluların tespit edilmesi, uygun şekilde cezalandırılması ve mağdurların gerekli tazminatları alabilmesi, devletin yasal sorumluluğudur."¹⁰

Uluslararası Normları Değiştirerek

Geçmişle yüzleşme hareketi nedeniyle değişen uluslararası normların farklı boyutları da vardır. Birleşmiş Milletler genel sekreterliğinin hukukun üstünlüğü ve geçiş dönemi adaleti üzerine raporunda şöyle deniyor: "Toplumun çabalarıyla oluşturulan geçmişle yüzleşme süreçleri ve mekanizmalarının, geçmişte yaşanan ihlallere ilişkin yasal düzenlemeyle bir araya getirilmesi, hesap verilebilirlik, adalet ve uzlaşma için çok önem arz etmektedir. Bunlar, resmi ya da gayri resmi mekanizmaları, farklı düzeylerde uluslararası katılımları, bireysel yargılamaları, tazminat programlarını, hakikati araştırma mekanizmalarını, kurumsal reformları, güvenlik incelemelerini içerebilir."¹¹

Toplu Kıyımlar için Yargılanmaların Yaygın Kabulüne Katkıda Bulunarak

Arjantin'deki askeri cuntanın yargılanmasından bugüne, insan hakları ihlalleri ve kıyımlardan sorumlu kişilerin yargılanması hususunda çok yol katedildi. Bugün, eski liderler – Peru'da Alberto Fujimori, Chad'de Hissène Habré – ve eski diktatörlüklerden yüzlerce görevli ulusal mahkemelerde yargılanıyor. Ayrıca Yugoslavya, Rwanda'da kurulan uluslararası mahkemeler ve Macarthur Foundation'dan Jonathan Fanton'ın "Birleşmiş Milletler'den sonra en önemli uluslararası kurum" olarak adlandırdığı Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC) gibi uluslararası yargılama örnekleri de mevcut.¹² ICC direk olarak geçmişle yüzleşme ile ilgilenmiyor olsa da, kuruluşundan beri birçok askeri rejim liderlerinin (Arjantin, Şili, Guatemala gibi) yargılanmasında büyük katkılarda bulunmuştur.

Gelecekteki siyasi ve ekonomik gelişmenin geçmişteki kıyımlarla hukuki olarak yüzleşmeye bağlı olduğu konusuna ek olarak, geçmişle yüzleşme girişimlerinin, "emek alanının" (geçmişle yüzleşmeyen) ekonomik gelişme ve kalkınma alanında neler yapabileceği konusunda çarpıcı sorular sormuşlardır. Bir çok durumda, kıyımın varlığını inkar etmek bu hedeflerin gerçekleşmesi konusunda bir engel teşvik edebilir; örneğin geçmiş travmalar kine, gruplar ve kurumlar arası gerilime yol açabilir. Daha oturmuş alanlarda – ekonomik gelişme, toplumsal cinsiyet, hukukun üstünlüğü, barış inşası vb- çift taraflı ve yapıcı diyalogların oluşmasına yardımcı olarak, geçmişle yüzleşmenin ilerde tüm alanlarda gelişmeye katkıda bulunması sağlanabilir.

Geçmişle Yüzleşmenin Geleceği

Son yirmi yılda geçmişte yaşanan kıyım ve insan hakları ihlalleriyle mücadele eden kurumların sayısı gittikçe artıyor. Bu sayede girişimler, etkinlikler ve var olan kurumların öncelikleri çeşitlendi. Tüm bu mücadeleler farklı alanlarda yapılıyor olsalar da, aslında birlikte tek bir yöne doğru ilerliyorlar: küresel insan hakları, demokratikleşme ve barış inşası. Elde edilen olumlu sonuçlar ve alanın büyümesinin dışında geçmişle yüzleşme hareketleri, 20 yıldır sorulmakta olan birçok sorunun cevaplanmasını sağladı. 2007 yılında eski işkence merkezi – ve kendisinin de 73 darbesinden sonra burada işkence gördüğü - Villa Grimaldi'yi ziyaretinde bu konuya değinen Şili Başkanı Michele Bachelet: "Biliyorum, daha önce yürümüş olduğum yerlerde yürüyeceğim yine...ve biliyorum eskiden fısıldanan sorular artık daha sesli bir biçimde sorulabiliyor: Tekrar olacak mı? Bir daha olmasını engelleyebilecek miyiz? Bir daha tekrarlanmaması için elimizden gelen herşeyi yaptık mı? Artık karşılıklı saygı ve anlayışın olduğu bir toplum muyuz? Bu soruları her zaman sormalıyız." [13](#)

İnsan hakları ihlalleri, insanlık suçları ve soykırım konularında "Nunca Más" – Bir Daha Asla – hedefine ulaşmak dünyanın karşılaştığı en büyük zorluklardan biriydi. Geçmiş hatırlamak ve geçmişten ders çıkarmak, demokratik kurumların ve kültürlerin inşası amacına ulaşılmasına çok katkı sağladı. Öte yandan, geçmiş kıyımlarla yüzleşme hareketleri halen başlangıç aşamasında ve gelecekte bu hareketlerin ve girişimlerin büyümeye devam edeceği tahmin ediliyor. Geçmiş hatırlama ve geçmişle yüzleşme hareketlerinin başarıya ulaşması, uzun vadeli sağlam demokrasilerin önemli bir bileşeni haline gelerek büyük katkılar sağlayabilir. Bir çok bölgede hala farklı zorluklar yaşanmaktadır: Rusya'da halen bellek kaybı ve bazılarının otoriter pratiklere nostalji duyuyor olması; Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde, savaşın gündelik hayata etkisinin hala hergün hissediliyor oluşu; Avustralya ve Kanada gibi ülkelerde yerlilere uygulanan politikaların kültürel soykırım olarak görülebileceği; barışa ulaşmak için geçmişle yüzleşmenin çözüm olabileceği Kolombiya ve Burundi gibi ülkelerde ise çatışmaların halen devam ediyor oluşu... Bunlar geçmişle yüzleşmenin önemli bir rol oynadığı veya oynayabileceği birçok yerden sadece birkaç örnek.

Francisco Franco yönetimindeki diktatörlükten ve ardından gelen sivil savaştan onyıllar sonra, 2008 yılında İspanya Parlamento'su travmatik dönemle yüzleşme amacıyla Tarihi Hafıza Kanunu'nu yürürlüğe koydu. Kamboçya'da ise, Tuol Sleng Cezaevi'nin Soykırım Müzesi ve Eğitim Merkezi'ne dönüştürülmesi 2008 yılında duyuruldu. Fas Hakikat Komisyonu – Arap ve Müslüman ülkelerdeki ilk komisyon örneği- ülkenin geçmişle yüzleşmesi gerektiğini öneriyordu.

Geçmişle yüzleşmeyi öneren stratejilere şu anki ilgi, geçmişle yüzleşmenin artık şeffaflık, tolerans ve hukukun üstünlüğünü benimseyen toplumların inşasının ana çerçevesini oluşturduğunu gösteriyor. Ama hafıza ve adalet arasındaki ilişki daha yeni keşfedilmeye başlandı ve uzun dönemde insan hakları ve demokrasi hareketleri için önemli bir araç olmaya devam edecek gibi görünüyor.

Teşekkür

Önemli editöryel katkıları ve araştırmaları için Jessica L. Santos'a teşekkür ediyoruz. Ayrıca, yardımları için Andean Region ve Southern Cone ofisinden program görevlisi Alex Wilde, Lames Moske ve Ford Foundation arşiv çalışanları ve Peter Winn'e de teşekkür ediyoruz. Son olarak, rapora katkıları için; Cath Collins, Mercedes Crisostomo, Polly Dewhirst, Yanilda Gonzalez, Maria L. Guembe, Veronica Hinstroza, Amy Shaw, ve Elisa Taarnala'ya teşekkür ederiz.

Referanslar

¹ Birçok görüşmenin gösterdiği gibi Susan Berresford bu hikâyede önemli bir rol oynadı. ICTJ'nin kurulma fikri oluşmaya başladığında, Berresford'un açıkladığı gibi "beni çarpan ilk şey... Ford programının farklı kısımlarından oluşan bu parçaların dünyayı etkilemekteydi ve bir şekilde bunların daha tutarlı olması lazımdı." "Güvenle ilerlemenin, bir şeye başlamanın, heyet kurmanın ve bir işe dört elle sarılmanın ne kadar zor olduğunu bilen" Berresford ICTJ'yi desteklemeye karar vererek onlara yardım etti. Berresford hem vakfın kadrosuyla yakından çalışarak deyim yerindeyse "azimle çabaladı" hem de dışarıdan, diğer vakıfların başkanlarıyla görüşerek onların, tecrübesiz örgütlerini desteklemerini rica etti. 25 Mart 2008'de, Susan Berresford ile New York Community Trust, New York'ta gerçekleştirilen görüşme, syf. 15. Detaylı bilgi için dosyadaki transkripsiyona bakabilirsiniz.

² Alison Bernstein'le gerçekleştirilen mülakat, Ford Foundation, New York, 7 Mart 2008, syf. 12 - 24. Detaylı bilgi için dosyadaki transkripsiyona bakabilirsiniz.

³ Sebastian Brett, Louis Bickford, Liz Sevcenko, Marcela Rios, "Memorialization and Democracy: State policy and Civic Action", aynı isimli uluslararası konferans sonrasında hazırlanmış rapor, 20-22 Haziran 2007, Santiago, Şili.

⁴ Geçmişle yüzleşme ve 2003-2006 yılları arasında ödenen tazminatlar, tarihsel bellek, geçiş dönemi adaleti, sözlü tarih, kültürel hafıza, uluslararası ceza ve adliye mahkemeleri programlarına verilen özel ABD destek fonlarının birbirine eklenmesiyle elde edilen figür. 2007 yılına ait tüm fonlar açıklanmadığı için, toplam miktar önceki yılların eğilimleri doğrultusunda hesaplanmıştır. Foundation Directory Online (Çevrimiçi Vakıf Rehberi) kullanılarak hesap edilmiştir. Bu toplam, 2008 yılı fonlarını kapsamamaktadır.

⁵ Judy Barsalou'yla gerçekleştirilen e-posta, 15-16 Mart,2008.

⁶ Aryeh Neier Mülakatı.

⁷ Ariel Dorfman'la telefonla gerçekleştirilen görüşme, 25 Mart 2008. Detaylı bilgi için dosyadaki transkripsiyona bakabilirsiniz.

⁸ Felipe Agüero'la gerçekleştirilen e-posta görüşmesi, 11 Nisan 2008.

⁹ Susan Berresford'la gerçekleştirilen görüşme, 25 Mart 2008, New York Community Trust, New York. Detaylı bilgi için dosyadaki transkripsiyona bakabilirsiniz.

¹⁰ I/A Court H.R., Velasquez-Rodriguez v. Honduras. Merits. 29 Temmuz 1988 tarihli karar. C Serisi No.4, paragraf 174.

¹¹ Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'nin çatışma ve çatışma sonrası toplumlarda hukukun üstünlüğü ve geçiş dönemi adaleti üzerine hazırladığı rapora bakınız. 23 Ağustos, 2004, syf. 4 <http://http://www.un.org/en/ruleoflaw/index.shtml>

¹² dipnot

¹³ dipnot